

Zeeuws preacademisch erfgoed

Een filosofische disputatie uit Middelburg uit de late zestiende eeuw

Met de start, in 2004, van de Roosevelt Academy als International Honors College of Utrecht University wordt voor het eerst sinds het sluiten van de Middelburgse Geneeskundige School in 1866 weer echt academisch onderwijs verzorgd in de Zeeuwse hoofdstad. De Roosevelt Academy vertegenwoordigt daarmee het achtste initiatief tot het verzorgen van een vorm van academisch onderwijs in Middelburg.¹ Over de twee eerste initiatieven wil ik hier kort berichten.

De allereerste, na de Reformatie ondernomen poging om in de Zeeuwse hoofdstad een opleiding van hoger onderwijs tot stand te brengen, dateert van 2 januari 1575. Die dag kwam stadhouder prins Willem I met een initiatief tot oprichting van de allereerste Noord-Nederlandse universiteit. Curieus genoeg was dit prinselijke initiatief mede gestimuleerd door een vraag die de classis van Walcheren in de voorafgaande zomer bij de synode te Dordrecht aan de orde had gesteld, namelijk of aan de prins van Oranje niet het verzoek kon worden gedaan om “in zekere stad” een hogeschool op te richten, waarheen alle andere steden jaarlijks ten minste twee jongelingen konden sturen, om daar tot predikant te worden opgeleid.² In december 1574, toen de prins de kerstdagen in het Zeeuwse Middelburg doorbracht, was dit voornemen tot een echt plan omgevormd. Dit ontwerp werd in de genoemde brief van 2 januari 1575 ten doop gehouden. Volgens de prins kwamen voor de vestiging van deze universiteit slechts twee plaatsen in aanmerking, te weten “de stadt van Leijden in Hollandt, ofte Middelburch in Zeelandt”.³

Maar we weten inmiddels maar al te goed hoe dat afliep. De universitaire hoofdprijs ging naar Leiden, waarmee deze stad, zo de overlevering wil, beloond werd voor haar heldhaftig gedrag gedurende het zware beleg van 1572. In de praktijk zal echter ook de universitaire kostprijs van zesduizend carolusguldens per jaar, welk bedrag in meerderheid door het gewest Holland moest worden opgebracht, bij deze beslissing vast mede een rol hebben gespeeld. Het hemd is immers

altijd nader dan de rok. Maar het adequate en opvallend snelle reageren van de Leidse stedelijke overheid, die binnen een week met een uitgewerkt aanbod voor huisvesting van de nieuwe academie kwam, deed de rest.

Boekerij

De keus voor Leiden heeft Middelburg mogelijk ook nog de “schoone librerie” gekost, die volgens zegslieden uit de omgeving van de prins “uijten Abdie aldaer” was overgebleven.⁴ Deze kloosterbibliotheek, die bij de overgang van de stad naar de prins in februari van het voorafgaande jaar door de norbertijner monniken was achtergelaten en vervolgens als ‘geestelijk goed’ door de nieuwe protestantse overheid was geconfisqueerd, zou voor de gloednieuwe Leidse universiteit een niet te versmaden aanwinst vormen, omdat er tal van boeken in zaten waarvoor de universiteit- oprichting het geld niet had om ze aan te schaffen.⁵ In elk geval kreeg de Leidse afgevaardigde naar de Staten van Holland, Pouwels Vos, in juni 1575 de opdracht om deze boekerij, samen met een vergelijkbare boekenverzameling uit Veere, te verwerven voor de inmiddels op 8 februari 1575 opgerichte Leidse universiteit. Hoe deze missie is afgelopen, vermelden de bronnen helaas niet. De Middelburgse kloosterbibliotheek wordt nadien nergens meer genoemd, en de kans is dus groot dat de deal is afgeketst. Niettemin is het in theorie denkbaar dat het oudste boekenbezit van de Leidse Universiteitsbibliotheek is opgebouwd rond de restanten van twee Zeeuwse kloosterlibrijes.

Een heuse universiteit?

In het vroege voorjaar van 1575 was de Leidse academie met een plechtige optocht door de stad geopend. In deze stoet waren tal van allegorische figuren uitgebeeld die het belang van de klasieke geleerdheid onderstreepten. Het was een groots *statement*.

Tien jaar na dit Hollandse succes kwam in Friesland, in Franeker, een tweede universiteit tot

De voorgevel van de Latijnse School aan de Latijnse Schoolstraat te Middelburg. Uit: M. Smallegange, *Nieuwe Chronijk van Zeeland* (1696). (ZA, Zel. III. II nr. 678)

stand, die eveneens plechtig werd geopend, zij het minder uitbundig dan eerder in Leiden het geval was geweest. In diezelfde roerige jaren van de opstand tegen de Spaanse landsheer volgde ook de oprichting van enkele “Illustre Scholen”.⁶ Zo’n Illustre School of Athenaeum was een instelling voor hoger onderwijs die alleen een academische basisopleiding mocht verzorgen, maar geen promotierechten bezat. (Zo gezien is de huidige Roosevelt Academy dus een eigentijdse Illustre School.)

In 1578 was het Noord-Vlaamse Gent – op dat moment nog volledig prinsgezind – de eerste stad met een dergelijke school. Het Zuid-Hollandse Dordrecht volgde een jaar later en het Gelderse Harderwijk sloot de rij in 1590. Datzelfde jaar echter, te weten in juni, namen de Staten van Zeeland het initiatief om ook in dit gewest een dergelijke academische instelling tot stand te brengen.⁷ Daarbij had men allereerst de stichting

van een college van studenten in de theologie in gedachten, maar de uitbouw naar een meer uitgebreide Illustre School – en wellicht uiteindelijk toch nog een heuse universiteit – leek toen nog alleszins mogelijk.

De Middelburgse stadsregering was zelfs dermate enthousiast over dit initiatief, dat ze het in maart 1591 op zich nam om, naast “het geconsenteerde logement voor de studenten” ook een professor in de Latijnse en Griekse taal “te haare koste” te onderhouden. Een maand later werd een “College der Studenten” daadwerkelijk opgericht.⁸ De opdracht om een theologisch hoogleraar te zoeken, volgde in augustus 1591. Op last van de Staten van Zeeland werd de Leidse hoogleraar in de theologie Lucas Trelcatius op pad gestuurd met de missie om een professor in de theologie naar Middelburg te beroepen.⁹ Hoe die speurtocht is verlopen, laat zich moeilijk meer achterhalen. Het schijnt dat als kandidaat-hoogleraar zowel Marti-

nus Lydius (toen hoogleraar theologie in Franeker) als een zekere Antonius Tegius zijn gepolst. Maar tevergeefs: Lydius had weinig op met de vluchtelingen uit de Zuidelijke Nederlanden, waar Middelburg vol mee zat nadat Antwerpen in 1585 voor de opstand verloren was gegaan,¹⁰ en van de bewuste predikant Tegius is in het geheel niets bekend.¹¹

Toch was er wel enig resultaat. In het voorjaar van 1592 arriveerde vanuit Schotland John Murdison (ca. 1568-1605), een veelbelovende jongeman die in afwachting van de daadwerkelijke oprichting van een Illustre School voorlopig als preceptor (ondermeester) bij de Latijnse School werd aangesteld, op een gage van 30 Vlaamse ponden.¹² Niet lang daarna echter kreeg hij door het stadsbestuur van Middelburg een bonus van 12 Vlaamse ponden uitgekeerd, “ter cause van de publicque lessen, bij hem gedaen”.¹³ Murdison

fungeerde daarmee in feite als stedelijk lector in de filosofie. Op dat moment werd de Latijnse School te Middelburg geleid door rector Jacobus Gruterus (?-1607), de zoon van een Zierikzeese predikant. Met hem bezat de stad al een humanistisch geleerde van enige naam.¹⁴ Ten minste vanaf 1593 hebben zowel Gruterus als Murdison in Middelburg daadwerkelijk publieke colleges gegeven, de eerstgenoemde in de geschiedenis en de tweede in de filosofie. Gruterus' neef Reynier maakt hiervan melding in een brief, waarin hij tevens bericht dat deze colleges zowel door studenten als door weetgierige kooplieden werden gevolgd.¹⁵ Tegen de eeuwwisseling kregen de beide docenten versterking van de lokale predikant Johannes Isenbach (ook wel Hitzenbach genaamd), die eveneens publieke lessen ging verzorgen, ditmaal in de theologie.¹⁶ Deze publieke preacademische colleges werden gehouden in de

In het laatste decennium van de zestiende eeuw werden er in de Nieuwe Kerk te Middelburg zogenaamde preacademische lezingen gehouden. Gezicht op de Nieuwe Kerk, Abdijs-toren en Koorkerk te Middelburg, Uit: M. Smallegange, *Nieuwe Chronijk van Zeeland* (1696). (ZA, Zel. III. II nr. 546)

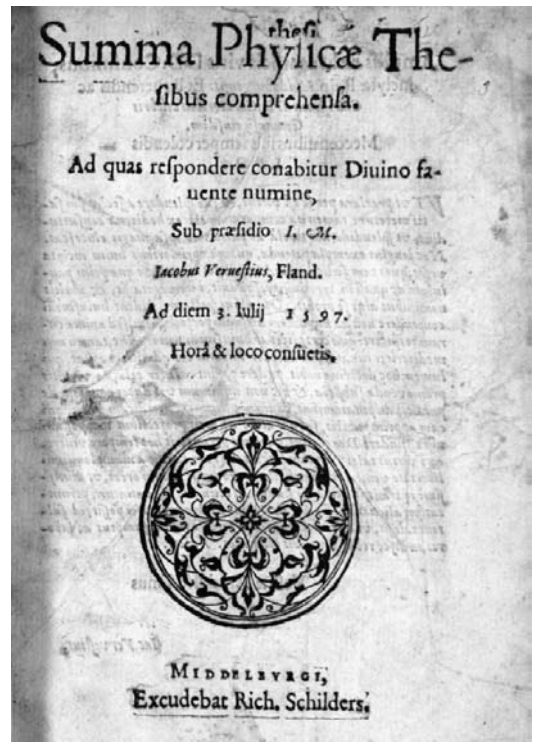
Nieuwe Kerk te Middelburg (een naam die overigens pas in 1585, dat wil zeggen na de Reformatie, in zwang was gekomen). Dit deel van de oude Abdijkerk werd eind jaren negentig met een muur afgescheiden van het oude koor en opnieuw ingericht met een “preekstoel met [doop-]tuin”, “18 roeden banken”, een portaal en een orgel.¹⁷

Een filosofische disputatie

Ten behoeve van de publieke colleges werden er vanaf 1594 ook heuse theses gedrukt, die werden uitgegeven door de Middelburgse stadsdrukker Richard Schilders.¹⁸

Een uiterst zeldzaam bewijs van die preacademische activiteit in Middelburg wordt bewaard in de bibliotheek van het Trinity College te Dublin. Het betreft een door Schilders gedrukte filosofische disputatie, gehouden op 3 juli 1597 in de Nieuwe Kerk te Middelburg. De disputant van die dag was de Vlaamse student Jacobus van der Veste (wiens naam conform de mode van die dagen was gelatiniseerd tot Vervestius). Hij bracht zijn Latijnse stellingen ten gehore onder het presidium van voornoemde lector Johannes Murdison.¹⁹ De gedrukte disputatie omvat slechts zeven gedrukte pagina's in klein octavoformaat. De titelpagina vermeldt de bij academische disputaties gebruikelijke onderdelen: een titel, het presidium (hier aangegeven met Murdisons initialen), de naam van de disputant en zijn afkomst. Waar meestal ook de plaats en het tijdstip worden vermeld, staat ditmaal slechts de aanduiding “Hora et Loco Consuetis” (op de gebruikelijke tijd en plaats). Na de titelpagina volgt een opdracht aan het college van curatoren van de Middelburgse Latijnse School. Dit college was pas een paar jaar tevoren ingesteld, vermoedelijk met het doel om het bestuur van de school op een grotere afstand van het stadsbestuur te plaatsen. Uit deze opdracht blijkt ook dat men destijds de preacademische publieke colleges duidelijk als een verlgstuk zag van de lessen in de Latijnse School.

In Zeeland volgde men dus het model dat aanvankelijk ook bij de stichting van de Leidse universiteit voor ogen had gestaan, namelijk een nauwe verbintenis tussen een universitaire vooropleiding, de Latijnse School dus, en een academische bovenbouw, te weten een Illustre School, of mogelijk zelfs een volwaardige universiteit.²⁰ Deze nauwe verbintenis van de academische acti-

Titelblad van de oudst bewaard gebleven Zeeuwse filosofisch-theologische disputatie, gehouden op 3 juli 1597 in de Nieuwe Kerk te Middelburg, door de student Jacobus van der Veste, onder het presidium van de lector filosofie, de Schot Johannes Murdison. (Courtesy: Trinity College, Dublin)

viteiten met die van de Latijnse School zou ook later, na de formele oprichting van de Illustre School te Middelburg, blijven bestaan. Dit in tegenstelling tot de situatie in Leiden, waar het stadsbestuur zich altijd tegen de integratie van de Latijnse School in de universiteit heeft verzet.²¹

In de disputatie zelf wordt een beknopt overzicht gegeven van wat er in Murdisons colleges zoal aan de orde was gekomen. In negentien theses (stellingen) en vier “corollaria” (toegiften) presenteerde Van der Veste onderdelen uit de aristotelische *Physica*. Van dat natuurfilosofische traktaat werden niet alleen de acht boeken geëxcerpeerd, maar ook geschriften werden behandeld die organiek met de *Physica* samenhangen, zoals *De Coelo* (de hemel), *De Generatione* (van de voortplanting) en *De Meteorologie* (van de hemelverschijnselen). Ten slotte besteedde Van der Veste ook nog aandacht aan een paar kleinere verhandelingen, zoals *De Sensu et Sensato* (van het gevoel en de gewaarwordingen) en *De Somno*

et *Insomniis* (over de slaap en de dromen). En dit alles dus in precies vijf bladzijden.

Die uitputtende volledigheid zal vermoedelijk gediend hebben om de aanwezige Zeeuwse notabelen, zoals de stadsregering en curatoren van de Latijnse School, te overtuigen van de compleetheid van het in Middelburg gegeven onderwijs. Het moest alle aanwezigen in de Nieuwe Kerk doordringen van het feit dat Jacobus van der Veste in Middelburg voldoende kennis had opgedaan om hierna zijn predikantsopleiding te Leiden binnen twee jaar te voltooien. Dat gelukte inderdaad met gemak. In juli 1599 rondde hij zijn academische studie af met een dubbele Leidse disputatie.²² De eerste stond onder het presidium van de eerder genoemde Lucas Trelcatius en de tweede werd gehouden onder leiding van het theologische zwaargewicht Franciscus Gomarus, dezelfde professor die in 1611 hét centrum zou worden van de toen daadwerkelijk opgerichte Middelburgse Illustre School.

Kort na de voltooiing van zijn studie, in april 1600, werd Van der Veste beroepen tot predikant in het Zeeuwse Waarde, welke standplaats hij zes jaar later verwisselde voor het eveneens Zeeuwse Wemeldinge.²³ Zijn verdere lotgevallen zijn mij niet gebleken.

Van Middelburg naar Leiden

Tot welk moment de *try-out* van het in 1591 te Middelburg gestichte Zeeuwse “College der Studenten” is voortgezet, is niet precies te achterhalen. In elk geval bracht dit *pilot-project* kennelijk niet wat men ervan verwachtte. Aan het eind van de jaren negentig smolt in de Staten van Zeeland de steun voor de oprichting van een eigen Zeeuwse Illustre School weg. De inspanningen werden meer en meer gericht op het tot stand komen van een 38-tal beurzen waarmee Zeeuwse studenten in Leiden de gehele opleiding tot predikant konden volgen.

Zodra die beleidslijn duidelijk was, hield Murdison het in Middelburg voor gezien. In 1599 kreeg hij de kans om zich in Leiden “te oefenen” als buitengewoon hoogleraar in de filosofie. En met succes. In 1602 werd hij benoemd tot ordinaris hoogleraar in de filosofie. Tot aan zijn vroegtijdige dood (in 1605) zou Murdison niet alleen de filosofie doceren, maar in 1604 zou hij er ook nog een juridische doctorsgraad behalen.²⁴

Franciscus Gomarus (1563-1641), predikant te Middelburg (1611-1615), professor aan de Illustre School te Middelburg. Uit: J. Kok, *Vaderlandsch woordenboek*, deel XVIII, (Amsterdam, 1785-1799), p. 494. Tekenaar Jacobus Buys, graveur Reinier Vinkeles, 1788. (ZA, Zel. III. IV nr. 403)

In Leiden zette Murdison zijn in Middelburg opgezette colleges in de aristotelische *Physica* voort.²⁵ Zoals uit Vervestius' disputatie al bleek, behandelde hij daarbij ook *De Coelo*, de hemelverschijnselen. Uit de studie van Vermij naar het Nederlandse copernicanisme blijkt dat Murdison daarbij een van de weinige in Nederland werkzame hoogleraren was die destijds serieus aandacht besteedde aan kosmologische kwesties.²⁶ Een in 1600 onder zijn toezicht gepresenteerde disputatie is de eerste in de Nederlanden waarin direct wordt verwezen naar Copernicus' *Revolutionibus*. Wellicht was het dus ook Murdison, die Copernicus' theorie dat de aarde om de zon draait in Zeeland introduceerde, nog jaren voordat Philippus Lansbergen in Middelburg furore zou maken als dé verdediger van het copernicanisme.

Een academische kaarsvlam

En wat gebeurde met Murdisons collega's Gruterus en Isenbach? Die bleven gewoon achter in Middelburg, Gruterus als rector van de Latijnse School en Isenbach als predikant. Voorzover bekend gaf na Murdisons vertrek alleen Gruterus nog af en toe publieke lessen in de Nieuwe Kerk. Die gewoonte bleek echter wel hardnekkig. Na Gruterus' dood in januari 1607 nam zijn oudleerling Antonius Walaeus (1573-1639) – inmiddels sinds drie jaar predikant te Middelburg – het

estafettestokje over, en hij verzorgde voortaan de publieke lessen in de Nieuwe Kerk.²⁷ Op die manier zou Walaeus op persoonlijke titel de academische kaarsvlam in Middelburg brandende houden. Pas in 1611 bleek de tijd rijp voor de daadwerkelijke oprichting van een Zeeuws Theologisch Collegium, een instelling die zich ook met de naam "Illustri Schola Theologica Reipublicae Middelburgensis" heeft getooid²⁸.

Antonius Walaeus zou op deze Illustre School een van de eerste hoogleraren worden; zijn jongere broer Jacob Walaeus en Isenbachs zoon Zacharias zouden er tot de eerste studenten behoren.²⁹ Maar de historie van die fase vormt weer een ander verhaal.

Ondertussen is mede door de in Dublin bewaard gebleven disputatie duidelijk geworden dat die periode is ingeleid door een continuüm van academische colleges en plechtigheden, welke ten minste vanaf het jaar 1593 in de Middelburgse Nieuwe Kerk hebben plaatsgevonden.

Bijzondere dank gaat uit naar dr. Pieter L. Schoonheim, classicus te Leiden en kenner van Aristoteles, die mij in de naspeuringen naar de context van deze disputatie bijzonder heeft bijgestaan.

Noten

- Het betreft hier (1) de nominatie van Middelburg om, in rivaliteit met de stad Leiden, in aanmerking te komen voor de stichting van de eerste Noord-Nederlandse universiteit; (2) de initiatieven tot de oprichting van een Illustre School in de jaren 1591-1597; (3) de oprichting van een Theologisch College in 1611; (4) de instelling van een brede Illustre School in 1650; (5) de heroprichting van deze school om politieke redenen in 1676; (6) de laatste heroprichting van de Illustre School in 1709 en (7) de instelling van een Geneeskundige School in 1825. Zie voor een geschiedenis van de Zeeuwse Illustre School in zijn diverse fasen: W. Frijhoff, 'Zeelands universiteit: hoe vaak het mislukte en waarom', in: H.J. Zuidervaart (red.), *Worstelende Wetenschap. Aspecten van wetenschapsbeoefening in Zeeland van de zestiende tot in de negentiende eeuw* (Middelburg 1986, H 7-41); Overdruk uit: *Archief. Mededelingen van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen* 1986. Zie voor aanvullende literatuur ook het lemma van Jeanine C. Dekker in: W. van Bunge [et al] (eds), *The Dictionary of Seventeenth and Eighteenth-Century Dutch Philosophers* (London 2003), 700-703, alsmede Huib J. Zuidervaart, 'Van Calvinistische orateurstoel tot Katholieke tabernakel. De wonderlijke lotgevallen van een kathedraal van de Middelburgse 'Illustre School' uit 1650', in: *Studium. Tijdschrift voor Wetenschaps- en Universiteitsgeschiedenis/Revue de l'Histoire des Sciences et des Universités* 1 (2008), 62-69. Voor de geneeskundige school en zijn enige hoogleraar, zie J.C. de Man, *De Geneeskundige School te Middelburg, 1825-1866*, 2 delen (Middelburg 1904).
- Willem Otterspeer, *Groepsportret met Dame. Het bolwerk van de vrijheid. De Leidse universiteit 1575/1672* (Amsterdam 2000), 62.
- P.C. Molhuysen, *Bronnen tot de geschiedenis der Leidsche Universiteit* 1 (1574-7 Febr. 1610) ('s-Gravenhage 1913), 2*-4*.
- Molhuysen (n. 3), 3, 43*. Over deze vroegere kloosterbibliotheek uit de Middelburgse Abdij is weinig meer bekend dan dat deze opnieuw moet zijn opgebouwd na een grote brand omstreeks 1550, waarbij diverse onvervangbare boeken (vermoedelijk handschriften) verloren zijn gegaan. In het archief van de Middelburgse Abdij wordt over de librerie nauwelijks gesproken. Enkel een akte uit 1331 (inv. nr. 240) maakt melding van de levering van enige boeken, die dan nader worden gespecificeerd als: "Bibliam, concordantias minores, historias scolasticas, de naturis rerum, textum sententiarum, et primum sententiarum Egidii". Zie ook P. Hendericx, 'De geschiedenis van de norbertijnenabdij in hoofdlijnen', in: J.C. Dekker & K. Heyning (red.), *De Abdij van Middelburg* (Utrecht 2006), 32, 286.
- Elfriede Hulshoff Pol, 'The Library', in: Th.H. Lunsingh Scheurleer and G.H.M. Posthumus Meyjes (eds.), *Leiden University in the Seventeenth Century, An Exchange of Learning* (Leiden 1975), 395-460, i.h.b. 397.
- In totaal werden in de protestantse Nederlanden tussen 1575 en 1648 acht Illustre Scholen gesticht (Gent 1578; Dordrecht 1579 & 1636; Harderwijk 1590; Middelburg 1611 & 1650; Deventer 1630; Amsterdam 1632; Utrecht 1634; 's-Hertogenbosch 1636; Breda 1646) en vijf universiteiten (Leiden 1575; Franeker 1585; Utrecht 1636; Groningen 1614; Harderwijk 1648). Twee van deze universiteiten waren als Illustre School begonnen. Zie over het fenomeen van de Illustre School nader: Dirk van Miert, *Illustre Onderwijs. Het Amsterdamse Athenaeum in de Gouden Eeuw, 1632-1704* (Amsterdam 2005), 25 e.v.
- P.J. Meertens, *Letterkundig leven in Zeeland in de zestiende en de eerste helft der zeventiende eeuw* (Amsterdam 1943), 433-434.
- Dit initiatief maakte deel uit van een bredere regeling voor het onderwijs te Middelburg. Zie daarover nader: *Ordonnantie by baillieu, burgemeesteren, schepenen ende raedt der stede van Middelburgh [...] op tstück vande*

- schoolen ende schoolmeesters*, Middelbvrgh: R. Schilders, 8 april 1591 (UB Leiden). Vgl. A. Dekker, 'Het ontstaan en de ordonnantie op de scholen van 1591 te Middelburg', in: *Archief. Mededelingen van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen* 1941-1942, 21-34.
9. J.G. Voegler, 'Geschiedenis van het Middelburgsch Gymnasium van 1365-1894', in: *Archief, uitgegeven door het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen* 7 (1894), 203-553, i.h.b. 358. Ook verschenen als overdruk met eigen paginering (Middelburg 1894), 60. Vgl. Meertens (n. 7), 433, onder verwijzing naar de Notulen van de Staten van Zeeland (1591), 144-145.
 10. Bekend is de uitspraak van Martinus Lydius uit 1587: "Dese luiden hebben ons Vlaenderen en Brabant doen verliesen, en se sullen, ten sy 'er de voorsichtige Magistraet in voorsie, ons ook Hollandt en Zeelandt doen verliesen." Groenhuis, *De Predikanten. De sociale positie van de gereformeerde predikanten in de Republiek der Verenigde Nederlanden voor ± 1700* (Utrecht 1977), 112.
 11. Is hier wellicht sprake van een verschrijving voor bijvoorbeeld de veel vaker voorkomende naam Regius?
 12. H.M. Kesteloo, 'De Stadsrekeningen van Middelburg IV: 1550-1600', in: *Archief van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen* 7 (1894) eerste stuk, 88: in 1592 werd aan Murdison £ 30 gage over negen maanden uitgekeerd. In 1593 ontving hij £ 45. In 1594 ontving Murdison nog eens een extra bedrag van £ 8:6:8 voor een reis naar Schotland. Zie over hem: J.P.N. Land, *Schotsche wijsgeeren aan Nederlandsche hoogeschoolen* (Versl. en Meded. d. Kon. Ak. v. Wet., afd. Letterk., 2de r., 7 (1878), 168-184; 172).
 13. Kesteloo (n. 12), 88.
 14. Meertens (n. 7), 433, verwijst aangaande Jacobus Gruterus naar P. de la Rue, *Geletterd Zeeland* (Middelburg 1741), 541, die van hem zegt dat hij "toen ter tyd in de Grieksche en Latynsche taalkunde niemand der Nederlanden behoefde te wyken". Zie ook C. de Waard in: *Nieuw Nederlandsch Biographisch Woordenboek*, 1 (1911), kol. 506-508. Gruterus correspondeerde o.a. met Petrus Scriverius en Hugo de Groot. Hij moet niet verward worden met zijn gelijknamige neef Jacobus Gruterus (1615-1652), de zoon van zijn broer Petrus, die van 1648 tot 1652 preceptor was van de Latijnse School te Middelburg en die een natuurfilosofisch werk van Francis Bacon in het Latijn vertaalde en uitgaf onder de titel *Sylva sylvarum, sive historia naturalis* (1648).
 15. Voegler (n. 9), 360, onder verwijzing naar Petri Gruteri, *Epistolarum centuria secunda* (Amsterdam 1629), 217: gedrukte brief van Reynier Gruterus, d.d. 18 juni 1593.
 16. Frijhoff (n. 1), 32. Zie ook Voegler (n. 9), 359: rekening 1596: "J. Murdison over een jaar, mitsgaders van 't doen van de publieke latynsche lessen 73 ponden, 6 schellingen, 8 groten." Ibidem, 365: 1605: 100 gulden voor "de lessen in de cataechismo, die Ds. Johannes Isenbach tot hier gedaen heeft."
 17. Kesteloo (n. 12), 72.
 18. Kesteloo (n. 12), 87: 'Diverse theses ter ordonantie van de gecommiteerde tot beleijs van de Latijnse Schole'.
 19. Iacobus Vervestius, *Summa Physicae Thesisibus Comprehensa* (Middelbvrgh: R. Schilders, 1591). Enig bekende exemplaar in Trinity College, Dublin.
 20. Otterspeer (n. 2), 65.
 21. Otterspeer (n. 2), 66. Een dergelijke organisatorische verwevenheid tussen de Latijnse en de Illustre School bestond aanvankelijk ook te Harderwijk. In die stad werd deze band pas in 1647 verbroken, bij de omvorming van de Illustre School tot een echte universiteit. Vgl. Meindert Evers, 'The Illustre School at Harderwijk', in: *Lias* 12 (1985), 81-113, i.h.b. 84.
 22. Iacobus Vervestius, *Disputationum theologiarum repetitarum trigesima sexta, de bonis operibus et meritis eorum* [praeside Francisco Gomaro] (Lugduni Batavorum 1599) en idem, *Disputationum theologiarum repetitarum vigesima sexta, de passione et morte Christi* [praeside Lucas Trelcatio] (Lugduni Batavorum 1599).
 23. Bron: lijst van predikanten te Waarde op internet.
 24. Paul Nève, 'Disputations of Scots Students Attending Universities in The Northern Netherlands', in: W.M. Gordon & T.D. Fergus (eds), *Legal history in the making: proceedings of the Ninth British Legal History Conference, Glasgow, 1989* (London 1991), 95-108, i.h.b. 102.
 25. Molhuysen (n. 3), 400*.
 26. Zie Rienk Vermij, *The Calvinist Copernicans. The reception of the new astronomy in the Dutch Republic, 1575-1750* (Amsterdam 2002), 28, 31-33.
 27. Antonius Walaeus (1573-1639), predikant te Koudekerke (1602) en Middelburg (1604), en nadien hoogleraar aan zowel de Middelburgse Illustre School (1611-1618) als de Leidse universiteit (1619-1639), maakte een lijdendicht op Jacobus Gruterus: 'In mortem Jacobi Gruteri', in: Antonius Walaeus, *Opera omnia*, II (Lugdunum Batavorum 1648), 506.
 28. Deze naamgeving wordt gebruikt op de disputatie van Zacharias Hyzenbach, *Disputationum theologiarum quarta De verbis s. coenae*, Middelburgi Zelandorum: Symon Moulert, 1612. (Dublin Trinity College: EE.gg. 46 N.20).
 29. Andere studenten te Middelburg waren: Isaac Hoornbeek, Johan de Brune, Johannes Becius. Zij hebben allen hun opleiding later in Leiden voortgezet. Zie o.a. C. de Waard, *Journal tenu par Isaac Beeckman de 1604 à 1634. Tome 4: Supplément* ('s-Gravenhage 1951), 19.